

ZUIDVLEUGEL RIJKSMUSEUM

# EEN NIEUW MUSEUM VOOR AMSTERDAM



Rgd RESTAURATIE PROJECT

A.E. VELS HEIJN

# DE ZUIDVLEUGEL ALS MUSEUM

DIRECTEUR PRESENTATIE

RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

Op 19 oktober 1919 werd het Zuidvleugelcomplex<sup>w</sup> in zijn totaal voor het publiek geopend. Het had toen een bouwgeschiedenis van zo'n dertig jaar achter de rug. Hoewel beschrijvingen en foto's van de situatie gedurende die jaren ontbreken moet men aan nemen dat de Zuidwestkant van het Rijksmuseum gedurende vele jaren het uiterlijk van een bouwput had.

Al in 1887, toen het hoofdgebouw nog maar net twee jaar voor het publiek geopend was, maakte Rijksmuseum-architect Pierre Cuypers plannen voor een uitbreiding aan de Zuidzijde van het museum.

Dat gebouw zou worden samengesteld uit bouwfragmenten die dankzij de inspanningen van de Cuypers en zijn ministeriële opdrachtgever, Victor de Stuers, vanuit vele plaatsen in het land werden aangevoerd om een tweede bestemming te krijgen in de tuin van het Rijksmuseum.

In 1890 werd de bouw aanbesteed, maar pas in 1898 kon het gebouw, toepasselijk Fragmentengebouw geheten, voor het publiek geopend worden. Dat geschiedde op 8 september door koningin Wilhelmina, twee dagen daarvoor ingehuldigd in Amsterdam, met de opening van een tentoonstelling over het Huis Oranje-Nassau.

Het Fragmentengebouw bracht bouwfragmenten samen van heel verschillende herkomst; de Waterpoort van Gorinchem, de traptoren van de Ockingastins in Franeker, de bogen uit het trappenhuis van het huis van Constantijn Huygens aan het Plein in Den Haag en een muur van het Prinsenhof in Sreda.

Hoewel het Fragmentengebouw aan de buitenkant het schilderachtige uiterlijk had (en heeft) van een romantisch samenstel van Hollandse bouwwerken uit verschillende perioden, binnen bevat het op de eerste verdieping een aantal reguliere museumzalen met gesloten wanden en lichtkappen, die goed geschikt waren voor het exposeren van schilderijen. Daartoe waren de vele 'oud-Hollandse' ramen, die het gebouw aan de buitenzijde vertoonde, aan de binnenkant onzichtbaar gemaakt. De benedenzalen van het Fragmentengebouw waren, door de structuur van het gebouw, minder geschikt als expositiezalen; de zalen kregen betrekke lijk weinig licht en in tijden zonder voorzieningen voor elektrisch licht (die werden pas in 1925 aangelegd) moeten de voorwerpen er op donkere dagen vaak moeilijk te onderscheiden zijn geweest. In de Verbindingsgang, de gang die het Fragmentengebouw

met het hoofd gebouw verbond, werden de vitrines zelfs direct voor de ramen geplaatst om de objecten, in dit geval klederdrachten, voldoende daglicht te verschaffen.

In 1900 werd het Fragmenten gebouw in zijn totaal voor het publiek opengesteld; op de bovenetage bevond zich de verzameling igde-eeuwse schilderijen, op de benedenetage

(1) Het Zuidvleugelcomplex bestaat uit drie bouwonderdelen:

Fragmentengebouw, voltooid in 1898, eerste fase Druckeruitbouw.

voltooid in 1909 en tweede fase Druckeruitbouw, voltooid in 1916.

De naam Zuidvleugel is pas sinds 1991 in gebruik. Tot die tijd werd het complex (inclusief het Fragmentengebouw) meestal aangeduid als 'de Druckeruitbouw'.

waren allerlei voorwerpen van kunstnijverheid opgesteld, waaronder kostuums en kant.

Het tweede deel van de Zuidvleugel, de Druckeruitbouw eerste fase, gebouwd tussen 1906 en 1909, was meer aan de museale eisen aangepast. Hoewel de uiterlijke vorm van het gebouw, officieel ontworpen door de inmiddels 79-jarige architect Pierre Cuypers, maar uitgevoerd door zijn zoon los die sinds circa 1895 waarnemend architect was, een wat saaie indruk maakt naast het exuberante uiterlijk van het hoofdgebouw, waren de zalen binnen zeer geschikt voor expositie. Het gebouw was speciaal ontworpen voor het tentoonstellen van de collectie 19de-eeuwse schilderijen van het echtpaar Drucker-Fraser die de totstandkoming van een dergelijke vleugel als voorwaarde hadden gesteld voor de schenking van hun collectie aan het Rijk. Ook hier bevonden zich de schilderijenzalen weer op de eerste verdieping met raamloze wanden en lichtkappen. De zalen op de benedenetage kregen uit een regelmatige reeks hoge ramen goed daglicht.

Het tweede deel van de Druckeruitbouw, gebouwd tussen 1913 en 1916, werd in dezelfde stijl gebouwd. Het enige verschil was dat de zalen beneden plafonds met platte betonbalken kregen in plaats van gewelven, omdat de zalen hoger werden. Pierre Cuypers zag de bouw van deze tweede Druckeruitbouw met lede ogen aan. Hij vond, terecht, dat er door deze nieuwe aanbouw te weinig ruimte tussen hoofdgebouw en Zuidvleugel overbleef. Groot voordeel van deze tweede aanbouw was wel dat het mogelijk was de ruimte tussen Fragmentengebouw en Druckeruitbouw te overkappen zodat er een grote, twee-verdiepingen-hoge lichthal ontstond, met licht uit een groot raam aan de noordzijde en uit de lichtkap. De totale Druckeruitbouw werd nu bestemd voor het exposeren van de collectie 19de-eeuwse schilderijen van het echtpaar Drucker-Fraser.

Drie jaar na de opening van de tweede fase van de Druckeruitbouw, in 1922, werd gestart met een renovatie van het interieur van het complex, onder leiding van de ambitieuze, in 1921 benoemde, Rijksmuseumdirecteur dr. F. Schmidt-Degener. Zijn meest ingrijpende actie betrof de verfraaiing van het trappenhuis van de Druckeruitbouw dat in het plan van 1906 was ontworpen met gebruikmaking van onder andere een stucplafond en een raam uit een huis in Rotterdam (Schiekade 65-67) en 18de-eeuwse trapbalusters van onbekende herkomst. Schmidt-Degener verfraaide het trappenhuis o.a. door de toevoeging van drie vitrines voor porselein die hij liet kopiëren naar de reeds aanwezige vitrine met gestuct interieur. Verder bracht hij lambrizeringen aan, Chinees papieren behang en deuren en doorgangen in 18de-eeuwse stijl.

Tevens wijzigde hij de nogal sombere kleurstellingen van de schilderijenzalen en vereenvoudigde hij de opstelling door veel minder schilderijen op te hangen dan voorheen. In een aantal bovenzalen van het Fragmentengebouw paste hij de door hem zo zeer geliefde 'gemengde opstelling' toe, waarbij de schilderijen werden gecombineerd met ceramiek, een wijze van exposeren die hij ook later in het hoofdgebouw, onder andere in de Eregalerij, zou kiezen. De zalen die minder geschikt waren voor het exposeren van objecten, de benedenzalen in het Fragmentengebouw, waren inmiddels (in 1917) ter beschikking gesteld van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, als kantoor, tentoonstellings- en vergaderzaal.

In verband met de oorlogsdreiging werd de Zuidvleugel in 1939 gesloten en werden de kunstwerken elders ondergebracht. Een aantal malen gedurende de oorlog werd het gebouw gebruikt voor tentoonstellingen, soms georganiseerd door het Rijksmuseum zelf, soms door de bezettende macht.

Na de oorlog bleek het hoofdgebouw in zo'n slechte staat dat het niet mogelijk was de collecties daar weer definitief onder te brengen. Voor de Zuidvleugel gold dat die door zijn omvang met veel minder kosten gerenoveerd en heringericht kon worden. Zo werd voor enige jaren de Zuidvleugel het Rijksmuseum en diende de kleine ingang aan Hobbemastraat 19 als de plaats waar men naar binnen moest om de hoogtepunten van de collectie te zien. Zelfs de Nachtwacht werd in 1947, na de opzienbarende restauratie, in een van de bovenzalen van het Fragmentengebouw geëxposeerd.

De nieuwe hoofd directeur van het Rijksmuseum jhr. D.C. Röell had architect F.A. Eschauzier gevraagd de benedenverdieping van de Druckeruitbouw geschikt te maken voor het exposeren van kunstnijverheid. Dat had o.a. geresulteerd in de bouw van scheidingswanden en van ingebouwde vitrines met messingomlijstingen. Twee daarvan zijn ook na de recente renovatie nog te zien: in het oude trappenhuis op de begane grond. Op de bovenetages werden de zalen aangepast aan de smaak van de tijd: lagere doorgangen, lichtere wandkleuren en hier en daar scheidingswanden en verlaagde plafonds.

Vanaf 1948 keerden de collecties langzamerhand weer terug in het hoofdgebouw, eerst de schilderijen en daarna de kunstnijverheid.

De 17de-eeuwse schilderijen konden nu weer terugkeren in hun vertrouwde Druckerzalen, de bovenzalen van het Fragmentengebouw boden plaats aan 18de-eeuwse schilderijen, aan pastels en aan de 'Islamzaal' waar Oosterse tapijten en Perzische ceramiek werden tentoongesteld.

De benedenverdieping van de Druckeruitbouw kreeg in 1952 een nieuwe bewoner: het Museum voor Aziatische Kunst (tot dan gehuisvest in het Stedelijk Museum). De conservator van het museum H.F.E. Visser, zelf zeer geïnteresseerd in het fenomeen museuminrichting, was zeer enthousiast over de mogelijkheden die de ruimten voor de Aziatische kunst boden: heldere ruimten met daglicht van opzij. Directeur Roeit besloot de Verbindingsgang (die in het verleden o.a. bestemd was geweest voor het exposeren van klederdrachten en van porselein) te bestemmen voor de laat 17de- en vroeg-18de-eeuwse schilderijen. Hij voorzag daartoe de gang van een voorzetwand aan de museumzijde en van een verlaagd plafond met tl-verlichting. De ramen aldaar liet hij uitbreken om er glas-in-lood-tableaus te kunnen exposeren.

In de jaren daarna richtte alle aandacht zich op de renovatie van het hoofdgebouw; de Zuidvleugel werd enigszins veronachtzaamd. Het complex had dan ook veel tegen: het uiterlijk van met name de Druckeruitbouw blonk niet uit door architectonische schoonheid en de bouwkundige kwaliteit van het gebouw was slecht. Er was sterke behoefte aan betere lichtvoorzieningen en voorzieningen voor klimaatbeheersing, maar beide waren in het gebouw moeilijk aan te brengen. De bereikbaarheid liet veel te wensen over: de Verbindingsgang, de enige verbinding tussen hoofdgebouw en Zuidvleugel was vanuit het hoofdgebouw moeilijk te vinden en de ingang aan Hobbemastraat 19 was zo onaanzienlijk dat veel bezoekers hem over het hoofd zagen. Geen wonder dan ook dat de bezoekersaantallen in de Zuidvleugel ver achterbleven bij die in het hoofdgebouw.

Eind jaren '60 werden de stemmen steeds luider die pleitten voor afbraak van de Zuidvleugel ten behoeve van nieuwbouw. Aan bouwkundig onderhoud werd slechts het hoogstnodige ondernomen, in afwachting van meer definitieve beslissingen. De Zuidvleugel werd langzamerhand het stiefkind van het Rijksmuseum. In de jaren '70, toen bezuinigingen een zware druk legden op het museale personeelsbestand, werd besloten de openingstijden van de collecties in de Zuidvleugel te beperken; de aparte ingang aan Hobbemastraat 19 was noodgedwongen vaak voor het publiek gesloten. En zo was de cirkel rond: steeds meer verwerd de Zuidvleugel tot een verontachtzaamd complex met slecht onderhouden zalen en collecties die steeds minder bezoekers trokken. Toch verstomden langzamerhand de geluiden over afbraak en nieuwbouw: ook de Druckeruitbouw had historische waarde en niemand wilde aantasting daarvan meer voor zijn rekening nemen.

Begin jaren '80 werd er dan ook besloten tot renovatie van het gebouw, terwijl het

Rijksmuseum zelf de renovatie van de inrichting van de zalen van de afdeling Aziatische kunst voor zijn rekening nam. De dringend noodzakelijke renovatie van de schilderijenzalen liet nog even op zich wachten, want onderdeel van dat plan zou noodzakelijkerwijs ook het aanbrengen van klimaatbeheersing moeten zijn, en een dergelijke ingreep stuitte op veel praktische bezwaren.

Inmiddels gingen er in Amsterdam stemmen op voor de stichting van een apart museum voor de 19de Eeuw, waarvan de verzameling in de Druckeruitbouw ook deel zou moeten uitmaken. Een goede reden om eens met extra aandacht naar de Rijksmuseumcollecties te kijken, in 1991 organiseerde het Rijksmuseum in de Druckerzalen de presentatie Een Eeuw Apart waarin meer dan driehonderd 19de-eeuwse schilderijen uit de museumcollectie werden getoond, in rijen boven elkaar gehangen. Die presentatie maakte een aantal dingen duidelijk: de collectie was de moeite waard, hij moest in het Rijksmuseum blijven, dichtbij de Gouden Eeuw waarin zoveel 19de-eeuwse schilders hun bron hadden gevonden, en ... de toestand van de zalen was inderdaad erbarmelijk. Het was er heet in de zomer, ijskoud in de winter, schilderijen, publiek en bewakers hadden er te lijden. De kalk bladderde van de muren, het licht was slecht en zonder klimaatbeheersingsvoorzieningen was exposeren in feite onverantwoord.

Wilde het Rijksmuseum zijn collecties Aziatische Kunst en 19de-eeuwse schilderkunst weer volledig in de belangstelling brengen, dan zou er bovendien iets moeten gebeuren aan de facilitaire voorzieningen in de Zuidvleugel: een ruimere ingang, een goede garderobevoorziening, toiletten, een lift en depots.

In 1993 startte de directie van het Rijksmuseum de landelijke fondswerving voor de renovatie van de Zuidvleugel, daarbij gesteund door een substantiële sponsoring van KPN (Koninklijke PTT Nederland) en bijdragen van de overheid (het ministerie van WVC en de Rijksgebouwendienst).

Voor Rijksmuseumarchitect Wim Quist was de renovatie in eerste instantie een project waarin het ging om het aanbrengen van betere facilitaire voorzieningen.

De belangrijkste daarvan: de ovale glazen lift met trappenhuis bleek tijdens het ontwerpproces ook de centrale spil voor een architectonische opwaardering van het complex. Wie nu door de zalen loopt herkent nauwelijks meer de hokkerige onaanzienlijke Zuidvleugel van weleer. Waar het maar kon is ruimte gebracht in het gebouw: door verlaagde plafonds te slopen, tussenwanden te verwijderen, nieuwe royale doorgangen te maken en ramen te openen. Grote verrassing tijdens de renovatie was de vondst van oorspronkelijke bouwonderdelen die vijftig of meer jaren uit het zicht waren geweest: een plafond met beschilderde troggewelven en flensen gedecoreerd met bladgoud en aluminiumverf, en een plafondfries in de ingangshal. Deze details zijn inmiddels liefde vol gerestaureerd.

Om de Ingang te verbeteren creëerde Quist een glazen uitbouw aan het fragmentengebouw, in combinatie met een ruime entreehal daar waar vroeger de zalen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap gevestigd waren.

Op museaal gebied voldoet de Zuidvleugel nu aan alle eisen die aan een modern museumgebouw gesteld mogen worden. Nieuwe technieken maakten het mogelijk een vrijwel onzichtbare klimaatsbeheersingsvoorziening aan te brengen.

Het licht in de zalen is UV-vrij en heeft het vereiste lage luxniveau zonder saai en grauw te zijn. Alle vitrines voldoen aan de hoogste eisen, die van de afdeling Aziatische Kunst hebben zelfs elk een eigen ventilatiesysteem.

Het circuit voor de bezoeker is helder en duidelijk; op allerlei plaatsen heeft hij de mogelijkheid naar buiten te kijken, hetgeen een aangename afwisseling in het kijkproces mogelijk maakt. De verschillende afdelingen Aziatische Kunst, 18de- en 19de-eeuwse schilderijen en Kostuum & Textiel hebben elk hun eigen, passende karakter, zowel in architectuur, in kleurstellingen als in inrichting.

'De architectuur mag best overtuigend zijn, maar de beleving en waarde van de objecten niet in de weg staan' zei Wim Quist in een interview in januari 1996.

Daarin is hij met de renovatie van de Zuidvleugel volledig geslaagd.